

HORVÁTH LAJOS

Kosztolányi mint Shakespeare-fordító II.

A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege*-újrafordítás hatástörténeti háttére Telcs Ede visszaemlékezései mentén

„műveinek tárgyalása szigorú értelemben vett történeti kérdések
megválaszolását is igényelné”
(SZEGEDY-MASZÁK 2010: 11)

Telcs Ede Erzsébet-mellszobrát 1901. augusztus 12-én leplezték le a szabadkai Honvédlaktanyában átadott Erzsébet-ligetben [1a–1b.]. A *Bácskai Hírlap* nyári számai a következőképpen tudósítanak a szabad királyi város második Erzsébet-szobráról és alkotójukról:

különösen nagy örömünkre szolgál az a körülmény, hogy a szobor megalkotója: városunk szülötte *Teltsch Ede*, a kinek művészetét nemcsak mi, hanem a külföld is elismeri. A fiatal szobrász személyesen lesz jelen az ünnepélyen. Szülővárosa és ezrede iránti hálából teljesen ingyen csinálta meg a szobrot Telcs Ede, csupán az előállítás és a talpazat költségeit számította fel. (BH 1901a: 2)

A második szabadkai Erzsébet-mellszoborról készült tudósítások nem csupán Csath ezredes említése miatt érdekesek: Rákosi Viktor *Csáth vitéz* elbeszélése a *Vasárnapi Ujság Regénytára Mellékletében* éppúgy megjelent folytatásokban, ahogy „Csáth úr” is, mint Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember hőse* a *Budapesti Hírlap* hasábjain (VU 1899a: 230; ill. VU 1899b:

55, 57, 61; ill. BPH 1901). Mindez csupán újabb ártatlan mellékszála ifjabb Brenner József néhai királyné emlékezetének szentelt századfordulós kamaszkori naplóbejegyzéseit illetően. Noha Telcs nem számított a szabadkai főgimnázium éltanulójának, ahogy lényegében a Brenner és a Kosztolányi fivérek sem értek el folyamatosan kiemelkedő eredményeket, a vajdaságbeli szabad királyi város mégis méltán volt büszke Telcs munkásságára, amit az alábbi részlet is alátámaszt.

Teltsch Ede városunk szülötte, a szobor készítője személyesen jelen volt az ünnepélyen. A kiváló szobrászt mindenfelől üdvözlötték és ezt az üdvözlést valóban meg is érdemelte, mert ingyen készítette a remek művet, mely fényes bizonyítékát adja tehetségének. – A szobor talapzata almási kemény kőből készült, melynek tervét ugyancsak Teltsch Ede készítette, stilizált virágok liliom díszítéssel vannak rajta kivésve, amelyek öntvényig futnak fel. (BH 1901b: 2)

A korabeli tudósításokkal ellentétben Baján született Telcs Ede a szabadkai főgimnázium korábbi növendékeként az alábbiakat jegyezte meg visszaemlékezéseiben, kamaszkori élményeire vonatkozóan.

Tanárunk, Kosztolányi Árpád (Dezsőnek, a későbbi költőnek apja) engem egészen hátra ültetett, nehogy a főigazgató meglásson, és Isten mentsen! – kikérdezzen. A felelet folyt. Fel volt téve a kérdés, mit jelent az algebrában az „a”. A kérdés megdöbbentette a fiúkat. Senki sem tudott felelni. Az utolsó padból én nyújtogattam fel két kalimpáló ujjamat, jeléül annak, hogy felelni akarok. A főigazgató mögül Kosztolányi tanár úr hevesen integetett, hogy hagyjam abba a jelentkezést, de én kitarítottam. Kosztolányi bizalmatlansága – úgy látszik – átragadt a magas vendégre is. Végigpróbálta az egész osztályt, de hiába, még a legjobb matematikusok is némák maradtak. Végre csüggedten hozzám fordult. Felpattantam, és bátran feleltem: Egy plusz „a” az első hatványon. Feleletemmel meg volt elégedve. (...) Távozása után

Kosztolányi tanár úr kijelentette, hogy az osztály legnagyobb számára mentette meg a becsületet. Hát igen, a matematikában számár voltam. Megértettem én minden magyarázatot, de gyorsan elfáradtam, abbahagytam a feszült figyelmet, és az is kiment a fejemből, amit megértettem. Nem érdekelt. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 37–38)

A századforduló előtti Szabadkán ugyanakkor alig volt szobor: a piactéri Szentháromság-szobor, a Városerdő melletti Szent Rókus-szobor és a főtér közelében lévő régi ház fölkéjében álló Nepomuki Szent János-szobor nem keltettek különösebb hatást Telcs Ede képzeletében (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 39). Mindemellett a Brenner-gyógyszertár főbejárati cégére sem hagyhatott maradandó nyomot Telcs emlékezetében, aki az 1887–1888-as tanévet követően már csak 1899 nyarán tért vissza Szabadkára. Hiába énekelte meg Kosztolányi a századforduló után az 1855 januárjában megnyílt Szent Teréz Patika főbejárati kapujának üveghomlokzata mellett búsuló gyógyszerészsegédjét *A szegény kisgyermek panasza*i kötetben, mindez aligha hozható összefüggésbe Telcs Ede szobrászművészetével. *A patikának üvegajtájában* máig megtekinthető kisinas-szoborcscsa jóval később vált az épület homlokzatdíszévé, mikor már nem patikaként működött az üzlethelyiség. Valódi hírértéke csupán *Kisvárosi fotográfia* címen lett a *Nyugat* 1911 decemberi, illetve a *Világ* 1912 szeptemberi és *A Hét* 1912 decemberi számában, a későbbi *Mágia* kötet 1912 révén, ellentétben a nagyszabású Erzsébet-szobrokkal (KOSZTOLÁNYI 1910 – GYŐREI 2014: 125–127, 446). Szabadka lényegében igen sokat fejlődött az Ezredfordulós éveket követően éppúgy, akár csak a századfordulós évtizede során.

A szabadkai Erzsébet-mellszobrok külön érdekessége, hogy első szabadkai visszatérését követően, a tizenöt éves Telcs Ede felkereste az akkor már harminc év körüli Stróbl Alajost, aki addigra már „az ország legkiválóbb szobrásza” volt (nálá tanult volna Budapesten, ám Stróbl nem vállalta el végül) (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 45–47). Telcs Ede ezután Zala György epreskerti műtermébe került, ahonnan Bécsbe ment, ahol mint Eduard Teltsch tanult szobrászművészetet Kaspar von Zumsbusch mes-

teriskolájában (1888 és 1894 között), majd visszatért Zala Györgyhöz Budapestre, ahonnan végül bevonult önkéntesnek az 1-es gyalogezredhez (1895), mígnem végül Tartalékos hadapródjelölt őrmesterként leszerelt a tiszti iskolából. Időközben a millenniumi kiállításon két szobra is elkelt: egyiket Ferenc József vette meg, másikat pedig az állam, így újból Zala Györgynél jelentkezett, hogy folytathassa a korábbiak során félbehagyott gyakornoki időszakát Budapesten.

Telcs Ede visszatérése Zala Györgyhöz döntő jelentőségű vállalkozásnak bizonyult a szabadkai Erzsébet-szobrok keletkezéstörténete szempontjából, ami hatástörténeti mérföldkővé képezte ifjabb Brenner József pár évvel később nyilvánvalóvá váló képzőművészeti érdeklődésének.

1903 március 25.én Szerdán. Gyümölcstoltó boldog asszony napja. (...) *A Nemzeti Szalon kiállításán* (...) Teltsch Ede gyönyörű szobrai a legmagasabb műélvezetet nyújtoták mi e tárlaton csak kapható. (...) Meg is kérdeztem Szirmay Antal festőművészt (ki nekem a t megnyitás alatt bemutatkozott) hogy szabad e a szobrokat rajzolni, mire ő csakhamar megszerezte Teltsch névjegyét az engedélyvel. «Brenner úrnak szobraim rajzolását megengedem. Teltsch Ede» Apuska adta ide. (Szirmai Tóni apuskának gyerekkori barátja.) (Ifj. BRENNER 1903 – DÉR 2007: 41–42)

Telcs Ede epreskerti kitérője ugyanakkor közvetett módon egyik mérföldkővet jelentette úgyszintén Kosztolányi Dezső mintegy huszonöt évvel később megvalósított, első Shakespeare-fordításának is. Amennyire lényeges és látványos a századfordulós magyar nemzeti Erzsébet-kultusz térnyerése a pályakezdő Telcs szobrászatában és sorozatos megjegyzése az útkereső ifjabb Brenner József kamaszkori naplóbejegyzéseiben, olyannyira feltűnő a néhai királyné kultikus hiánya Kosztolányi életművében. A több mint két évtizeden át tartó szüntelen szoborleleplezések szerte a Monarchiában rendszeresen visszatérő díszünnepségeit képezték a tavaszi fáradságot felváltó pünkösdi vigalmaknak és az őseleji nyárbúcsúztató hagyományoknak egyaránt: alig akadt ember, aki ne hallott vagy olvasott volna valamilyen szoboravatásról a századfordulót követően.

Noha az emlékműállító törekvés gyakorlatilag nemzeti mozgalommá szerveződött a millennium idejére, nagy számban jelentek meg köztéri szobrok már Kossuth halálát követően éppúgy (1894), ahogy a királyné ellen elkövetett halálos merénylet után is (1898): a békeidők évtizedeinek mintegy Monarchián belüli kölcsönös ajándékként. Ferenc József előbb tíz szoborból álló adományt szánt Budapestnek 1897 szeptemberében (köztük Ligeti Miklós városligeti Anonymus-szobra és Jankovics Gyula Szent Gellért-szobra a budai Erzsébet-hídfő Gellért-hegyi lábánál), miután a magyar nemesség felállította a pozsonyi koronázó domb helyén Fadrusz János Mária Terézia-szobrát 1897 májusában.

A király aláírásával hitelesített tíz szoborra szóló megbízást ugyanakkor napra pontosan harmincöt évvel azelőtt állították ki, hogy a későbbi Erzsébet-emlékművet átadták volna 1932. szeptember 25-én (EM 1897: 423). A királyné halála után azonban Erzsébetnek a szentekéhez hasonló kultusza alakult ki Magyarországon, mígnem több szobortervben is mint *Patrona Hungariae* jelent meg (SOMFAY 2012: 74). Telcs Ede pedig épphogy a nemzeti emlékműszobrászat évtizedeit megelőzően került el Szabadkáról Bécsbe, mígnem Kossuth halálát követően újabb gyakoronoki évet töltött ismét Zala György budapesti műtermében.

Zala azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy tudnék-e fénykép után jó portrét készíteni. Azt feleltem, hogy még nem próbáltam, de meggyőződésem, hogyha kapnék különböző oldalakról készült jó fényképfelvételeket, ezzel a feladattal is sikeresen megbirkóznék. – Hát próbálja meg! – mondotta. – Itt van néhány fénykép, csináljon belőle életnagyságú mellszobrot. Azzal kezembe adott egy csomó fényképet, melyekbe legnagyobb meglepetésemre Erzsébet királynét ismertem fel. (...) Természetesen buzdított a kilátásba helyezett nagyobb fizetés, de hozzájárult az a körülmény is, hogy Erzsébet királynét bécsi akadémikus koromban több ízben láttam kikocsizni, s így arcvonásai eléggé ismertek voltak számomra, a fénykép utáni munka tehát nem okozott különösebb nehézséget számomra. (...) Zala nagyon meg volt a kialakuló mellszoborral elégedve, annál nagyobb volt megle-

petésem, mikor egy reggel a műterembe érve agyagszobromat összelapítva, tönkretéve találtam. (...) A későbbiek folyamán alkalmam volt aztán Zalán a rajtam esett sérelemért, az Erzsébet szoborpályázaton elégtételt vennem. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 102–103)

Mindezek után, az addigra már huszonöt éves Telcs Ede bevonult a szabadkai 6-os honvéd gyalogezredhez két hónapos nyári gyakorlatra, ahol megismerkedett későbbi feleségével. Az 1900. év tavaszi házasságkötésük után szintén szerencsésen alakultak a dolgai: a következő évi tavaszi tárlaton Ferenc József újabb dicsőretekkel méltatta ottani munkáit, három művét pedig ismét megvásárolta az állam, majd beválasztották a Képzőművészeti Társulat választmányába, Fadrusz János helyére. 1901. június 6. napján lánya is megszületett.

A Múcsarnok 1901. évi téli tárlatára ismét több terrakottával, néhány bronz- és márványportréval és Erzsébet királyné egy márvány mellszobrával vonultam fel. Ez utóbbi a Zala által megsemmisített mellszobrom reminiscenciáiból született, mert annak emléke, mint csaknem minden mintámé, gyakran feltámadt bennem, és végül is ebben a szoborban új életre támadt. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 113)

A Múcsarnok 1901. évi téli tárlatáról a *Vasárnapi Ujság* is beszámolt, a szabadkai szobrászművész márványba öntött Erzsébet királyné-mellszobra pedig címlapra került [3a.] (VÉR 2013: 303).

Három esztendő múlt el azóta a szomorú őszi nap óta, mikor szerte futott Genfből annak a szörnyű gyilkosságnak híre, mely Erzsébet királynénak nemes életét kioltotta. Azóta szeptember 10-ike országos gyásznappá lett a magyar földön. De gyászában egyszerűen ki nem alvó hálás szeretetének külső jelét is kívánja adni a magyar nép, mely emlékszobrok állításában nyilatkozik. Így a bécsi kapuczinusok kriptájában gyönyörű emléket emelt a

magyar nemzet kegyelete az elhunyt királyné koporsója fölé, s itt-hon a hazában is több helyen tervezik Erzsébet-szobor felállítását. Eddig már két művészi kezektől készített emlékszobrot állítottak Erzsébet királynénak a hazában. Az egyiket Gödöllőn, a másikat Szabadkán. Ez utóbbi Telcs Ede szobrászunk művészi munkája, s melynek karrarai márványból készült mása most a Műcsarnok kiállításán látható. (VU 1901/V: 753–754. Vö. VU 1901/V: 777)

Az elkészült Erzsébet-mellszobor gipszmintája ma is megtalálható a bajai Türr István Múzeumban lévő Telcs-hagyatékban [3b.], ahogy a múzeumi fotógyűjteményben szintén mindmáig fellelhető Keglovich Emil szege-di fényképész fotója a szabadkai laktanyában kiállított Erzsébet-szoborról, ami a *Vasárnapi Ujság* illusztrációjául szolgált (KOVÁCS 2001: 63–70; ill. vö. VU 1901/Sz: 496). Telcs Ede visszaemlékezései azonban további kitérőjét képezik Kosztolányi későbbi Shakespeare-fordításainak és a századfordulós magyarországi Erzsébet-kultusznak, leginkább a korabeli és még egészen új keletűnek számító szecesszió irányzata által megnyilvánuló művészi „kivonulás” és „elkülönülés” jegyében. Az 1902. évi Erzsébet-emlékműre benyújtott pályázatáról a következőképpen írt [5a–5c.] (Vö. LYKA 1902: 105–110; ill. VU 1903/EP: 401–408).

A magyar nép mindig szerette a romantikát, és különösen büszke volt lovagias hírére. Erzsébet királyné tragikus élete és még tragikusabb halála megmozgatta a magyarságnak úgy romantikus hajlamát, mint lovagiasságát. A kétségtelenül finom lelkű és boldogtalan királynéról az a hit volt elterjedve, hogy rokonszenvez a magyarsággal, meggyilkolásának híre tehát megmozgatta népünk együttérzését, és vállalatok, magánosok, úgyszólván az egész ország adakozott a szerencsétlen jó királyné emlékének megörökítésére szánt emlékműre. (...) Erzsébet királyné törekeny alakjához nem illett semmiféle bombasztikus beállítás, őt szobrom passzív hősének, illetve főalakjának tekintettem, s a hangsúlyt a magyarság hódoló tömegeire fektettem, melyek hállával és szeretettel fordultak Erzsébet felé, aki életében megértést

mutatott a magyar nemzet iránt. (...) A szoborbizottság végül is úgy határozott, hogy a megbízást egyik pályaműnek sem adja ki, viszont három művet I. díjjal tüntettek ki. A három pályamű szerzője Zala, Stróbl és én voltunk, a fenti sorrendet a szoborbizottság szavazással döntötte el. A „primus inter pares” Zala 10, Stróbl 8, Telcs 7 szavazatot kapott, a döntés óriási szenzációt keltett. Egy fiatal szobrász megtörte a nagyok egyeduralmát és felzárkózott hozzájuk. Én magam is meg voltam lepve, de fölösleges mondanom, hogy kellemesen. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 114–116)

A következő évben átadták a forgalomnak az 1896. évre elkészült „Ferencz József-híd” méltó párját: az Erzsébet-hidat, melynek építése 1898. tavaszán kezdődött, még a királyné halála előtt (Vö. VU 1903a: 675–679; ill. VU 1903b: 703–705). További Erzsébet-bronzmellszobrokat és Erzsébet-ligeteket adtak át országszerte 1901. nyaratól kezdődően, többek között Stróbl Alajos szabadkai mintájára Kolozsvárott, Zala György miskolci mintájára Aradon és Veszprémben, illetve Jankovics Gyula Erzsébet-gipszmellszobra Pöstyénföldön (Vö. VU 1901/K: 409; ill. VU 1901/A: 617; ill. VU 1899/M: 452; ill. VU 1901/P: 471; ill. VÉR 2006: 64, 151–158; ill. HORÁNSZKY 2014: 14–15; ill. REGENYE 2015: 18–19). Az Erzsébet emlékmű-pályázatok közül viszont egyik sem kerülhetett kivitelezésre végül a későbbiek során, noha:

e szobor céljaira a nemzeti adakozásból több mint másfél millió korona gyűlt össze, hogy a tragikus sorsú királynét egy monumentális emlékműben megörökítsük. Ez az összeg a veszített háború, illetve pénzünk elértéktelenedése következtében erősen összezsugorodott, és egy nagy emlékmű helyett az utolsó pályázaton I. díjat nyert, és szűkebb körű pályázatra felhívott művészek már csak egy szerény emlékmű elkészítésére remélhettek megbízást. Ennek a pályázatnak a kimenetele nem volt kétséges. (...) Így végződött Zala és én között az Erzsébet-szoborpályázaton vívott évtizedes párharc – Zala győzelmével. Mint a harmadik pályázaton előre megmondotta, az Erzsébet-szobrot végül is – ő csinálta meg. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 179)

Merk és Rapcsányi jegyzetei alapján, 1920-ban született döntés az utolsó Erzsébet-szoborpályázaton (Zala György és Hikisch Rezső tervét fogadták el, egyhangú szavazással). A kupolás körtemplomban elhelyezett Erzsébet ülő alakját végül Horthy Miklós kormányzó közreműködésével avatták fel 1932. szeptember 25-én az Eskü téren, az Erzsébet-híd pesti hídfőjénél (a mai Március 15. téren). Noha az emlékművet eltávolították később (1953-ban), a szobrot a híd budai hídfőjénél állították fel újra (a Döbrentei téren), de már a körépitmény nélkül (1986-ban) (MERK-RAPCSÁNYI 2011: 179). Mindemellett az átadott emlékműről a *Nyugat* is több mint lesújtó véleménycikket közölt, amiért a piarista belvárosi templom melletti szégyenletes gödörben helyezték el Zala György „lehető legidegesebb neobarok stílusban készült” és „egyik legszerencsétlenebb” alkotását (FARKAS 1932: 347–348).

Az 1901. május 19. napján átadott gödöllői Erzsébet-szoborról viszont nem emlékezett meg az egykori szabadkai szobrászművész, noha Róna József alkotásának leleplezése alkalmából külön ötoldalas összefoglalót jelentetett meg a *Vasárnapi Ujság*, melyből kiderül, miszerint az alapeszme végrehajtása Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kezdeményezésére történt 1898. november 19-én, az Erzsébet-fák ültetése és Erzsébet-ligetek létesítése céljából. A mozgalom országsszerte 3 milliónál több fa és száznál több liget átnevezését eredményezte végül, Erzsébet királyné emlékére: a gödöllői Erzsébet-park volt a legnagyobb fatelepítési beruházás. Erzsébet 2,5 méter magas bronzszobra a parkban sétáló királynét ábrázolja, amint „egy pillanatra ernyőjére támaszkodva megáll s maga elé mereng; balkezében legyezőt és séta közben szedett virágot tart” (VU 1901/G1: 316–321; VU 1901/G3: 625).

A *Vasárnapi Ujság* tudósításai további Erzsébet-szobrokról is beszámolnak, köztük a salzburgi és a bécsi márványszobrokról, továbbá a meráni, a szabadkai, Zala György cecei, Nagy Kálmán kiskunhalasi és Jankovics Gyula pöstyéni szobráról, illetve Stróbl Alajos a budai Svábhegy egyik zugában lévő Erzsébet-szobráról (a *Budapesti Hírlap* tudósítása alapján „ott van a királyné mellszobra bronzból” [1902], ahol kegyelettel őrizték a Jánoshegyet a Normafával összekötő út mentén lévő Mária-pihenőhelynél felszentelt „Erzsébet-térdeplő” zarándoklati emlékét [1906],

Stróbl szobormintájára pedig a később megépült Erzsébet-kilátóban is elhelyeztek egyet [1910]: vagyis mintha három Stróbl „típusmintájú” Erzsébet-mellszobor jelezte volna végül a néhai királyné által kedvelt zarándokút nyomát) (Vö. VU 1901/S: 485–487; ill. VU 1903/C: 350; ill. VU 1901/P: 470–471; ill. VU 1907a: 480; ill. VU 1907b: 944; BPH 1902: 6; ill. LIBER 1934: 255; ill. VU 1910: 765). A budakeszi Erzsébet-szobor külön érdekessége, hogy a néhai királyné halálának harmincötödik évfordulóján a szabadban lévő mellszobrot szétverték és ellopták, ám a budakeszi csendőrség és a budapesti rendőrség munkájának köszönhetően Erzsébetváros nyomozói a tetteseket hamar elfogták, lényegében még a Nemzeti Színház *Téli rege*-bemutatója napján (Vö. BPH 1933a: 5; ill. BPH 1933b: 8).

A tudósításokban a gödöllői átadóünnepségről számoltak be a legrészletesebben, elvégre Róna József Erzsébet-szobrának leleplezésén Ferenc József is részt vett, a magyar kormány képviselőházi küldöttségével együtt. A *Himnusz* eléneklését a király beszéde követte, majd Darányi Ignác mondott beszédet a leleplezést követő alkalmi himnusz után. A díszünnepélyt a *Szózat* zárta, zárásképpen pedig a magyar kormány földművelésügyi minisztere bemutatta a szoborbizottság tagjait a királynak az átadáson megjelent magyar szobrászművésszel együtt. Végezetül az uralkodóház tagjai megtekinthették a Zala György által készített Erzsébet-emlékdombot. A „messzehallatszó” királyi beszédet az alábbiak szerint közölték az újságban.

„Szivem mélyéből köszönetet mondok mindazoknak, a kik istenben boldogult, felejthetetlen hitvesem emlékét itten, a hol mindig oly szívesen időzött, kegyeletteljesen megörökítették. És most hulljon le a lepel!” Pillanat alatt előtűnt a szobor. A király feltekintett rá s nézte, nézte sokáig, mozdulatlanul, mélységes, szívet facsaró szomorúsággal. Ősz fejére, jószágos arczára odatévedt egy napsugár, s megcsillant a könnyeken, melyek az agg uralkodó bánatos szemét borították. Az ezernyi tömegben mély csend támadt, még csak a ruhák suhogása, vagy sóhajtás sem hallatszott. Nem mozdult semmi, senki, az élők is olyanok voltak,

mint az a bronz szobor. A sok ezernyi szempár mind oda volt szegezve az agg király arczára. A király egyszerre megmozdult: a szoborról feltekintett a kéklő égre. S arczáról lassan eloszlott az a mély, tépő fájdalom, helyét a megnyugvás, hit derűje foglalta el. (VU 1901/G2: 341–342)

A király beszédével együtt még a miniszteri beszédet is megörökítette a korabeli sajtó.

„Egy láthatatlan erő vonzotta a megdicsőült királynét hozzánk közelebb és közelebb. Tünetmentes volt, hogy mennyire megszerette a magyar földet és a magyar népet. De nemcsak a megdicsőült királyné szerette a magyar népet: a magyar nép sem szeretett s nem imádott királynét még úgy, mint a megdicsőült Erzsébetét. Nem is halhat meg az, ki egy nemzet szívében van eltemetve. Elmúlhattak napjai; de élni — él tovább a nép emlékezetében és hagyományában, a nép költészetében és imáiban. És jelen van mindenütt, a hol jó emberek szeretnek és szenvednek, hogy példát adjon a szeretetben és példát adjon a szenvedésben is. E szobrot kegyeletes őrizetbe veszem. De nem őrzöm egyedül. Velem együtt őrizi azt Gödöllő becsületes magyar népe; velem együtt őrzik azt százak és ezrek névtelenül, jutalmat nem keresve, szívük nemes ösztönét követve csupán.” (VU 1901/G2: 342)

Elteltek az első századfordulós pünkösdi Erzsébet-szoboravatástól, Telcs Ede további pályamunkákkal is indult az 1913. évi és az 1916. évi Erzsébet-emlékműpályázatokon [6a–8c.] (Vö. LYKA 1913: 205–213; ill. KÖRÖSFŐY KRIESCH 1916: 223–256). Visszaemlékezései alapján viszont részéről mindez végül hiábavalónak bizonyult. 1917 végén öntudatlan állapotban és 41 fokos lázzal került kórházba korábbi meghűlése következtében. Betegsége olyannyira reménytelennek tűnt, hogy Kosztolányi Dezső is meglátogatta, amiről a második világháborút követően Telcs az alábbiakat jegyezte meg.

Kosztolányi Dezső, a kiváló költő és publicista, volt matematikatanáromnak a fia, mint földim, ha jól emlékszem a Pesti Napló számára a nekrológomat is megírta, azt annak rendje és módja szerint ki is szedték, hogy a másnapi lapban szépen elparentáljanak De jó szívem és egészséges szervezetem megráfalta az orvosomat, a láz éjjelre lement, túlestem a krízisen; életben maradtam. (...) Ekkor meglátogatott Kosztolányi Dezső, és gratulált a felgyógyulásomhoz, és emlékül nekem adta az általa írt nekrológom kefelenyomatát. Nagyon szép nekrológ volt, igazán bajosan kívánhattam volna szebbet magamnak. Viszonzásul elmondottam Kosztolányinak Fehér Ipoly főigazgató látogatásának történetét, és hogy én, mint – az ő apja szerint – az osztály legnagyobb számára, hogy mentettem meg az osztály becsületét. Tetszett neki a történet, (...) hogy bár matematikából nagy számár voltam, a végén egész jó szobrász lett belőlem; őt [Kosztolányi Dezsőt] már több mint 10 éve eltemettük. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 170–171)

Az 1920-as szoborbizottsági döntés alapján, 1922 júniusában adtak tényleges megbízást az Erzsébet-szobor elkészítésére: a királyné ülő szobrával végül 1924 őszére készült el Zala György, majd kormányfőtanácsosi címmel is kitüntették (FARAGÓ–SÁNDOR 1994: 102; PMH 1937: 5). A Nemzeti Színház ezután kérte fel Kosztolányit a *Téli rege* újrafordítására. Ódry Árpád rendezésében valószínűleg Shakespeare egyik utolsó művével kívánták feleleveníteni a királyné emlékét. A nem kevés feszültséggel teli színjáték végkifejletében az öreg király jelenlétében leplezik le az elhunytaként vélt királyné élethű szobrát. Az Erzsébet-emlékmű elhelyezéséről ugyanakkor további viták alakultak ki, aminek következtében a következő évadra tervezett 1925 őszi bemutatót úgyszintén határozatlan ideig elhalasztották. Csupán a tényleges felavatást követően került sor végül az 1933 őszi színházi bemutatóra, addigra viszont már megjelent a *Téli rege* és a *Romeo s Julia* Shakespeare-újrafordításának Genius-kiadása is, Kosztolányi közreműködésének köszönhetően. Visszaemlékezéseiben Telcs helyel-közzel említést tett mindazon századforduló körüli és utáni magyar állapotokról, amik hatására végül hazája elhagyása mellett döntött az 1920-as évben.

Az Erzsébet-pályázat döntése után már nem volt itthon semmi dolgom, (...) egy negyedszázados művészi múlttal a hátam mögött elindultam egy idegen országba, hogy magam és családom számára új egzisztenciát teremtsék. (MERK–RAPCSÁNYI 2011: 179. Vö. LENGYEL 1913: 839–840; ill. BÁLINT 1916: 133–137; ill. LENGYEL 1911: 216–217; ill. LENGYEL 1910: 267–269; ill. MÁRKUS 1904: 73–79)

Telcs utolsó Erzsébet-szobortervéről beszámoltak a végső Erzsébet-emlékműpályázatról szóló tudósítások részletes ismertetésében is [4a–4b.] (VU 1920: 245. Vö. VÉR 2018: 481, 486). Addigra azonban további Erzsébet-szobrok váltak megtekinthetővé szerte a fővárosban (köztük a Jánoshegyi Erzsébet-kilátó Stróbl Alajos Erzsébet-szobra, Körmendi Frim Jenő margitszigeti Erzsébet királyné-szobra, illetve a Földtani Intézet Erzsébet-márványmellszobra úgyszintén Stróbl Alajos Erzsébet-szobra mintájára) (FSZEK 2020/SA; FSZEK 2020/KFJ; ill. FSZEK 2020/FI). A pályaművek közül különösen említésre méltó az egyik nem azonosított Erzsébet-szoborról fennmaradt fénykép, amelyik helyel-közzel emlékeztet még Telcs munkájára is (FSZEK 2020/NA).

Zala György megkoszorúzott Erzsébet-szobra végül 1932 szeptemberében lett átadva a fővárosnak, egy évvel a Nemzeti Színház *Téli rege*-bemutatóját megelőzően (FSZEK 2020/ZGy). Utóbbi szoboravatás azonban átvezet a király nélküli Magyar Királyság trónfosztás utáni emlékezet-szobrászatához, miután a korábbiak során intézményesült nemzetépítő népművelési eszközöket felváltja a hatalomgyakorló nemzeti kultúrpolitika kormányzati befolyásrendszere (TURBUCZ 2015b: 236). Közvetett módon ugyanakkor a *Téli rege* első magyar Shakespeare-újrafordításának hatástörténete is visszaköszön az *Erzsébet királyné* című magyar „világfilm” bemutatójával (*Imago*, 1940), amelyben rendre felelevenednek az Erzsébet-pályázatokra benyújtott műrészletek is: hajviselet, testtartás, távolba révedő tekintetek, szoborszerű ülő- és állóhelyzetek és így tovább [9a–9l.] (Vö. Képmellékletek 51–52/I–XV; ill. Képmellékletek 54–55).

Telcs Ede Erzsébet-pályamunkái végül ugyanúgy a nemzeti emlékezetpolitika által kisajátított termékmintákká váltak, ahogy Kosztolányi Dezső

Téli rege- és *Romeo és Julia*-fordítása is. Lényegében mindez csupán a rendszerszintű hatalomgyakorlás központosított módon kormányzó karhatalmi közreműködésével volt kivitelezhető a két világháború közötti szimbolikus térfoglalások következtében. A korántsem fekete-fehér világképszemlélettel ábrázolt, mégis csupán boldog békeidőket felelevenítő magyar propaganda-film aligha lehetett volna több a szemmel látható múltba révedés nemzeti önámításánál. Az *Erzsébet királyné* film végén mindemellett megjelenik a gödöllői életnagyságú Erzsébet-szobor „és a magyar nemzet örökké szívébe zárta Erzsébet emlékét” felirattal, ami úgyszintén a korabeli filmhíradók képkockáira emlékeztethették az akkori nézőket. Hasonló kultuszbeli hatásvadászatról árulkodik a királynét alakító Karády Katalin 1943-as fényképe a negyedévszázad óta forgalomban lévő Erzsébet-kegytárggyal (IMAGO 1940; FOTÓMŰZEUM 1943).

A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz első két évtizedében Stróbl Alajos és Zala György Erzsébet-szobrai számítottak kifejezetten sikeres alkotásoknak Telcs Ede Erzsébet-pályaművei mellett, a két világháború közötti Erzsébet-kultusz utóélete során végül Zala György emlékmű-szobrára adott megbízást a sokadik Erzsébet-emlékműpályázat Szoborbizottsága. Zala György munkásságát ugyanakkor vitathatatlanul meghatározta a századfordulós Erzsébet-kultusz: egyrészt a néhai királynéről szóló első magyar nyelvű életrajzi könyvben elsőként tették közzé a királyné portréjaként készített vázlatrajzát, másrészt a Gödöllői Királyi Kastély Erzsébet-dombja is a saját nevéhez fűződik, ahogy a királyné halálát követő szoborpályázat nagyszerű nemzeti összefogást eredményező kezdeményezése is (Vö. MÁRKI 1899: 95; ill. VU 1901/G2: 342).

Maga a királyné május 21-én Bad Brückenauban folytatta a gyógyulást. Még itt értesült róla, hogy a budapesti park-klub, melyet 1896 október 15-én ő is meglátogatott, Zala Györggyel elkészítette a király és az ő mellszobrait s hogy a király megengedte az október 10-ére tervezett leleplezés ünnepélyére az uralkodó-család tagjainak meghívását. (MÁRKI 1899: 131)

A királyné halálát követően, az emlékszobor ügyében 1898. október 14-én „az Országos Törvénytárban már megjelent a törvény szentesítése”, november 3-án pedig a király rendelte Gödöllőn, hogy a királyné szobrát a budavári Hentzi-szobor helyén állítsák fel (MÁRKI 1899: 138). A királyi jóváhagyásnak hatalmas jelentősége volt: magyar részről voltaképpen már korábban is felmerült, hogy a szoboreltávolítás elkerülhetetlen. A *Pesti Napló* az 1895. április elseji robbantási kísérlet kapcsán az alábbiakat írta.

De viszont az is igaz, hogy a Hentzi-emléket az 1850-ik évi hatalom nem csataemléknek állította fel, hanem az egységes osztrák *birodalmi eszme* vére és vasra alapított hatalmának szimbóluma gyanánt. Ez az, mi benne Magyarország közjogára sérelmes s a nemzet önértetére bántó. Ezért nem szüntünk eddig, nem szününk meg ezentúl sem óhajtani a Hentzi-emlék eltávolítását a György-térről. (...) *az elesett osztrák katonák emléke számára más, alkalmasb helyet találjon az érdekllett fejedelmi kegyelet s a Hentzi-szobor dinasztiát s a kiegyezési eszmét ünneplő emlékmű, például egy Mária Terézia-szobor számára engedje át a Szent György-teret.* (PN 1895: 1)

Az 1899. október 10-ei ülésnapon Lakatos Miklós országgyűlési képviselő arra hívta fel a Tisztelt Ház figyelmét „Hentzi-ügyben”, miszerint a szégyenoszlop Budavár fokán mielőbb Bécsben helyezendő el „a Habsburg dinasztiát szolgált tábornokok emlékei közé”, elvégre „ezen vaskisértet sérti a nemzet közérzetét”, miután Thaly Kálmán kijelentette, hogy „a közvélemény hatalma el fogja még azt a bennünket meggyalázó szobrot sodorni” (LAKATOS 1899: 77). Az emlékoszlop lebontását 1898 decemberében kezdték meg, majd átszállították a budai Császári és királyi Gyalogsági Hadapródiskola udvarára, ahol 1899. augusztus 12-én újonnan felszentelték. Mindez még hevesebb vitákat váltott ki az Országházban, mint a néhai királyné emlékének kegyeletstört felhasználása arra vonatkozóan, hogy a kinevezett magyar kormány hazaáruló módon szégyenbe hozza a nemzetellenes ifjúsági eszménykép szolgasorba taszító támogatásával az 1848–1849-es „győztes” magyar szabadságharc és a világsos fegyverletétel ötvenedik évfordulóját (Vö. BORBÉLY 2006: 107).

Heinrich Hentzi megítélése nem véletlenül maradt mindvégig megosztó a magyarok körében. Noha az osztrák tábornok Ferenc József hűséges katonájaként védelmezte a budai várat 1849 májusában haláláig, mégis csupán katonai indokok nélkül bombázta szét Pestet több mint két héten át (1849. május 4–21.), mígnem Görgei csapatai visszafoglalták Budát és pár nap múlva Hentzi belehalt az ostromkor szerzett sérüléseibe. Az ifjú Ferenc József a budai vár bevétele napján azonban megállapodott I. Miklós cárral a magyar szabadságharc leverése végett, később pedig maga avatta fel a hadsereg számára példaértékű emlékoszlopot a sárkányölő budavári tér közepén, 1852. július 11. napján.

Mivel azonban Zala György Honvéd-emlékművét csupán 1893. május 21-én állították fel a budavári Dísz téren, 1896 őszére pedig már elkészült a király és a királyné mellszobrával, 1897 májusában pedig előbb a pozsonyi Mária Terézia-szobrot avatták fel, aminek következtében királyi jóváhagyással adományozták osztrák részről tíz magyar történelmi hős szobrát Budapestnek 1897 szeptemberében, a királyné halálát követő királyi bejelentés a magyar „szégyenoszlop” lebontására vonatkozóan igazi diplomáciai sikernek minősülhetett a legtöbbször szemében. A helyére ígért Erzsébet királyné-szobor miskolci felavatása és a Hentzi-emlékmű újbóli felszentelése azonban kérdésessé tette a békebeli jószándék jelét 1899 nyarán, Ferenc József fejedelmi félévszázadának önkényuralmi lezárásaként (VU 1899/M: 452).

A néhai királyné mellszobrainak elhelyezése valóban mintha figyelemelterelésképpen szolgált volna a századforduló kezdetén Monarchia-szerte, 1900 őszétől kezdve 1901 decemberéig. Zala György miskolci Erzsébet-mellszobrát előbb Stróbl Alajos szabadkai Erzsébet-mellszobra átadása követte (1900 szeptemberében), majd Róna József gödöllői Erzsébet-szobra (1901 májusában) (Vö. VU 1899/M: 452; ill. VU 1900: 643–644; ill. VU 1901/G1: 317–321; ill. VU 1901/G2: 338–342; ill. VU 1901/G3: 625). A leleplezések sorát Stróbl Alajos kolozsvári Erzsébet-mellszoboravatása folytatta (1901 júniusában), majd Jankovics Gyula pöstyéni Erzsébet-mellszobra (1901 júliusában), továbbá Edmund Hellmer salzburgi Erzsébet-szobra (1901 júliusában), illetve Telcs Ede szabadkai Erzsébet-mellszobra (1901 augusztusában) [1a–1b.] (Vö. VU 1901/K: 407,

409; ill. VU 1901/P: 470–471; ill. VU 1901/S: 485–487; ill. VU 1901/Sz: 496–497; ill. VU 1901: 753–754). Az átadások sorozatát végül Zala György aradi Erzsébet-mellszobra zárta (1901 szeptemberében), majd Stróbl Alajos eperjesi Erzsébet-mellszobra (1901 novemberében), illetve Zala György veszprémi Erzsébet-mellszobra a magyar Királynék Városában (1901 decemberében) [2a–2b.] (Vö. VU 1901/A: 617; ill. VU 1901/E: 716; ill. VU 1901/V: 777; ill. VE 1901: 1–3). A szoboravatások sora tovább folytatódott végül a magyar és az osztrák fővárosban, akárcsak a Monarchia további városaiban: Herman Klotz meráni és Donáth Gyula bártfai ülőhelyzetű Erzsébet-szobraitól egészen Hans Bitterlich bécsi és Ligeti Miklós szege-di ülőhelyzetű Erzsébet-szobraíig, lényegében egészen az első világháborús évekig, párhuzamosan a kultuszépítéssel együtt (Vö. VU 1903/M: 286–287; ill. VU 1903/B: 553–554; ill. VU 1907/Sz: 793–794; ill. VU 1907a: 480; ill. VU 1907b: 943–944; ill. VÉR 2006: 151–158).

A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz kiépítése ugyanakkor átvezet egyrészt a magyar Shakespeare-kultusz fellendüléséhez és Kosztolányi kamaszkori szoborállító kezdeményezéséhez: az önképzőkörös gimnazista külön verses jelenettel készült *A kékruhás* címmel az 1902. évi július 26-i Reviczky emlékére állítandó mellszobor javára rendezett szabadkai ünnepségre (PINTÉR 2017: 150). Alig egy évvel később ifjabb Brenner József megszerezte Telcs Ede saját kezűleg aláírt névjegyét a szabadkai Nemzeti Szalon kiállításán, a tárlat keretén belül kiállított szobrai rajzolásának engedélyével együtt. Az ifjú Kosztolányi apja, mint az akkori főgimnázium igazgatója, ahogy Szabadka városa is, Telcs századfordulós visszatérésétől és szabadkai letelepedésétől kezdve, lényegében saját megbecsült művészeként tekintett az országos híró szobrászművészre. Mindemellett nagy hatást gyakoroltak feltehetőleg még az éretlen Kosztolányi színházi indíttatására és drámaírói indulására egyaránt a fentiekben felsorolt, illetve a századforduló kezdeti éveit meghatározó, országos szoborállítási kezdeményezések is. Kosztolányi kamaszkori gyűjtésszervező gálaműsora a Reviczky-mellszobor elkészítése érdekében azonban közvetett módon jelentette az egyik hatástörténeti mérföldkövet a modern magyar Shakespeare-kultusz és a századfordulós magyar Erzsébet-kultusz összefonódásának. Mindez egyértelműen igen hangsúlyos

állomása a gimnazista Kosztolányi irodalmi szerepvállalásának: többek között a későbbi, első magyar *Téli rege*-újrarendítés és a további első magyar Shakespeare-újrarendítések keletkezéstörténete szempontjából is. Ami pedig a gimnazista Kosztolányi irodalmi mintázatait illeti, a magyar romantikus triász meghatározó volta szintúgy nyilvánvalónak tűnt a számára, ahogy Reviczky magyar irodalmi szerepvállalása is (különben nem foglalkoztatta volna kamaszként az általa tervezett nemzeti eposz megírása és az azzal kapcsolatos pályakezdesi lehetőség gondolata sem: ahogy részéről mindaz tetten érhető lehetett Vörösmarty, Petőfi és Arany esetében egyaránt, a nemzeti hőskölteményeik kapcsán). Mindemellett külön érdekessége a Petőfi-kultuszt népszerűsítő Reviczky költészetének, hogy *Katona József – Emléktáblája leleplezésére* – című sírversében a *Bánk bán* szerzőjét magasztalja úgy meg, mint „Shakespeareje a magyar tragédiának”, ahogy az is csupán részletkérdésnek tűnhet, hogy egyik Aranyhoz írt levelében Petőfi tervbe vette többek között a *Téli rege* fordítását is, a *Romeo és Julia* mellett (illetőleg a *Coriolanus* után) (PARAIZS 2008: 37). Más kérdés viszont, hogy a *Téli rege* gyakorlatilag Shakespeare legköltoibb színműveként volt számon tartva Kosztolányi részéről éppúgy, ahogy meg a századfordulós magyar szakirodalomban is.

A nemzetközi forrásfeltáró kutatómunkát az ELTE BTK MIKI és a Tempus Közalapítvány támogatta 2019 októberétől 2021 januárjáig, az Erasmus+ és a Campus Mundi felsőoktatási mobilitási és nemzetköziesítési program (EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001) projekt keretében (Szabadka, Kolozsvár, Bécs és London levéltáraiban és könyvtáraiban egyaránt).

KÉPMELLÉKLETEK (1901–1920; 1940):

1. *Telcs Ede Erzsébet-szobra (Szabadka, Erzsébet-liget, 1901)*. = VU (1901/Sz): *Erzsébet királyné szobra Szabadkán*. In *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 31. sz. 1901. augusztus 4. 496–497.
 - a. *Telcs Ede Erzsébet-bronzmellszobra*.
 - b. *Szoboravatás a Honvédlaktanyában*.
2. *Zala György Erzsébet-bronzmellszobra*.
 - a. *Szoboravatás a Királyné Városában (Veszprém, Erzsébet-liget, 1901)*. = VU (1901/V): *A veszprémi Erzsébet-szobor*. In *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 48. sz. 1901. december 1. 777.
 - b. *Zala György Erzsébet-bronzmellszobra (Veszprém, Erzsébet-liget, 1901)*. = HORÁNSZKY Nándor (2014): *Levelek két veszprémi műalkotás történetéhez*. In *Veszprémi Szemle*, 16. évf. 34. sz. 2014/3. 15.
3. *Telcs Ede Erzsébet-márványmellszobra (Budapest, Múcsarnok, 1901)*.
 - a. *Telcs Ede Erzsébet-márványmellszobra* = VU (1901): *Erzsébet királyné mellszobra Telcs Edétől*. = *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 47. sz. 1901. november 24. 753–754.
 - b. *Erzsébet-gipszszoborfej (Telcs Ede, Bajai Múzeum, 1900)*. = KOVÁCS Zita (2001): *Az elveszett szabadkai Erzsébet szobortól Keglovich szegedi műterméig*. In ERDÉLYI Péter–SZÜCS Judit: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999/2000*. Szeged, dr. Vörös Gabriella megyei múzeumigazgató. 63–70.
4. *Telcs Ede egyszalagos Erzsébet-szoborterve (1916)*.
 - a. *Erzsébet-szobor (Telcs Ede, Bajai Múzeum, 1916)*. = KOVÁCS Zita (2001): *Az elveszett szabadkai Erzsébet szobortól Keglovich szegedi műterméig*. In ERDÉLYI Péter–SZÜCS Judit: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999/2000*. Szeged, dr. Vörös Gabriella megyei múzeumigazgató. 63–70.
 - b. *Telcs Ede utolsó Erzsébet-émlékműpályázatos Erzsébet-szoborterve (1920)*. = VU (1920): *Az Erzsébet emlékmű*. In *Vasárnapi Ujság*, 67. évf. 21. sz. 1920. november 14. 245.
5. *Telcs Ede és Tőry Vilmos emlékműterve (Díjazott mű, Erzsébet-pályázat, 1902)*. = LYKA Károly (1902): *Az Erzsébet-émlékmű*. In *Művészet*, 1. évf. 1. sz. 1902/1. Budapest, Singer és Wolfner. 107–109.
 - a. *Telcs Ede és Tőry Vilmos pályaműve*.
 - b. *Telcs Ede és Tőry Vilmos pályamű-részlete I.*
 - c. *Telcs Ede és Tőry Vilmos pályamű-részlete II.*
6. *Telcs Ede és Györgyi Géza Erzsébet-émlékműpályázata (I. díj, 1913)*. = LYKA Károly (1913): *Az Erzsébet-émlékmű*. In *Művészet*, 12. évf. 6. sz. 1913/1. Budapest, Singer és Wolfner. 205.
 - a. *Telcs Ede és Györgyi Géza Erzsébet-émlékműterve*.
 - b. *Telcs Ede és Györgyi Géza Erzsébet-szoborterve*.
7. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: városligeti Erzsébet-émlékműterve, részlet. (1916)*. = KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár (1916): *Az Erzsébet-émlékmű pályázatának tanulságai*. In *Magyar Iparművészet*, 19. évf. 6. sz. 1916. 226–227.
 - a. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: városligeti Erzsébet-émlékműterve, részlet I.*
 - b. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: városligeti Erzsébet-szoborterv*.
 - c. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: városligeti Erzsébet-émlékműterve, részlet II.*
 - d. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: városligeti tervrajz*.
8. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: vártéri Erzsébet-émlékműterv (1916)*. = KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár (1916): *Az Erzsébet-émlékmű pályázatának tanulságai*. In *Magyar Iparművészet*, 19. évf. 6. sz. 1916. 228.
 - a. *Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: vártéri Erzsébet-szoborterv*.

- b. Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: vártéri Erzsébet-emlékműterv.
 c. Telcs Ede, gróf Bánffy Miklós, Györgyi Géza: vártéri tervrajz.
9. Részletek a filmből: I–XII. (Erzsébet királyné, *Imago*, 1940). = *Erzsébet királyné – 1940 – teljes. avi*. In *VIDEA* [online], 2020. 09. 16. <https://videa.hu/video/film-animacio/erzsebet-kiralyne-1940-teljes.avi-PgBm0Y617I75p6UK>
- a. A címszereplő mint osztrák császárné: 17:32/1:28:38.
 b. *Ida a császárnénak* (Erzsébet későbbi felolvasóhölgye): „Bocsánatot kérek”: 18:25/1:28:38. I
 c. A császárné meghatódik *Ida* iránt érzett szeretetétől: 18:40/1:28:38.
 d. A császárné *Idának*: „Kedves kislány maga.”: 18:42/1:28:38.
 e. A császárné ébren álmodozik: „Szabadság?”: 19:15/1:28:38.
 f. *Ida felolvas a császárnénak* Petőfitől: „Ki könnyedén elfeledéd hívedet...”: 39:16/1:28:38.
 g. A császárné *Idának*: „Én csak egy magányos asszony vagyok. J Olyan gyenge és magányos, mint a te néped.”: 40:03/1:28:38.
 h. A császárné a magyar küldöttség előtt: 46:54/1:28:38.
 i. A császárné Deák Ferencnek: „Nekem az a véleményem, hogy maguknak magyaroknak is engedni kellene.”: 47:25/1:28:38.
 j. A császárné osztrák udvarhölgyéért csenget: 1:20:02/1:28:38.
 k. A császárné hivatalosan megjelenik a magyarok bálján: 1:26:48/1:28:38.
 l. A császárné a forrongó magyarok előtt: „Én most Öfelségétől a császártól jövök.”: 1:27:02/1:28:38.

IRODALOM

- BÁLINT Aladár 1916. Az Erzsébet emlékmű negyedik pályázata. *Nyugat*, 9. évf. 14. sz. 1916. július 16. 133–137.
- BORBÉLY János 2006. Heinrich Hentzi Magyarországon: „Sárkányölő Szent Györgytől” a „vas-kísértetig”. *Aetas*, 21. évf. 4. sz. 1916. július 16. 88–114.
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–DÉR Zoltán 2007. *Napló (1903–1904)*. Közreadja DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel
- BH 1901a. Különfélek. A szabadkai 6-ik honvéd-gyalog ezred Erzsébet szobra. *Bácskai Hírlap*, 5. évf. 113. sz. 1900. július 28. 2.
- BH 1901b. A szabadkai 6-ik honvéd-gyalog ezred Erzsébet szobra. *Bácskai Hírlap*, 5. évf. 114. sz. 1901. július 29. 2.
- BPH 1933a. Vandál gonosztevők szétrombolták Erzsébet királyné budakeszi szobrát. *Buda-pesti Hírlap*, 53. évf. 203. sz. 1933. szeptember 7. 5.
- BPH 1933b. Elfogták az Erzsébet királyné-szobor két tolvaját. *Buda-pesti Hírlap*, 53. évf. 210. sz. 1933. szeptember 16. 8.
- BPH 1902. A királyné imaszámolya. *Buda-pesti Hírlap*, 22. évf. 168. sz. 1902. június 21. 6.
- BPH 1901. Láthatatlan ember. *Buda-pesti Hírlap*, 21. évf. 176–228. sz. 1901. június 29. – augusztus 20.
- EM 1897. Történelmünk dicsőítése. *Erdélyi Múzeum*, XIV. kötet, VIII. füzet. 421–424.
- IMAGO 1940. *Zárókép* (Erzsébet királyné, *Imago*, 1940). = 1:28:24/1:28:38. *Erzsébet királyné – 1940 – teljes. avi*. In *VIDEA* [online], 2020. 09. 16. <https://videa.hu/video/film-animacio/erzsebet-kiralyne-1940-teljes.avi-PgBm0Y617I75p6UK>
- FARAGÓ Tamás–SÁNDOR Tibor 1994. *Buda-pest történetének bibliográfiája 1986–1990*. Buda-pest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

- FARKAS Zoltán 1932. Erzsébet királyné-emlékmű. *Nyugat*, 25. évf. 19. sz. 1932. október 1. 347–348.
- FOTÓMÚZEUM 1943. Karády Katalin (Erzsébet királyné). *FOTOMUZEUM* [online], 2020. 09. 16. http://fotomuzeum.hu/fotografiai/angelo_karady_katalin_mint_erszebet_kiralyn
- FSZEK 2020/FI. A Földtani Intézet Erzsébet-márványmellszobra [Fénykép]. *HUNGARICANA* [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1046205/?list=eyJxdWVyeSI6ICJHWVVKVEVNRU5ZPShCdWRhcGVzdEd5dWp-0ZW1IbnkplGVyenNcdTAWZTliZXQifQ&img=0>
- FSZEK 2020/KFJ. Erzsébet királyné szobra Körmendi Frim Jenőtől [Fénykép]. *HUNGARICANA* [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1055425/?list=eyJxdWVyeSI6ICJHWVVKVEVNRU5ZPShCdWRhcGVzdEd5dWp-0ZW1IbnkplGVyenNcdTAWZTliZXQifQ&img=0>
- FSZEK 2020/NA. Telcs Ede (?) nem azonosított pályaműves Erzsébet-szobrát [Fénykép]. *HUNGARICANA* [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1049936/?list=eyJxdWVyeSI6ICJHWVVKVEVNRU5ZPShCdWRhcGVzdEd5dWp-0ZW1IbnkplGVyenNcdTAWZTliZXQifQ&img=0>
- FSZEK 2020/SA. Budapest [Fénykép]: Erzsébet királyné szobra a jánoshegyi kilátótoronyban (529 m). *HUNGARICANA* [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1054558/?list=eyJxdWVyeSI6ICJHWVVKVEVNRU5ZPShCdWRhcGVzdEd5dWp-0ZW1IbnkplGVyenNcdTAWZTliZXQifQ&img=0>
- FSZEK 2020/ZGY. Zala György Erzsébet királyné szobra, 1932. október 2. [Fénykép]. *HUNGARICANA* [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1046061/?list=&img=0>
- HORÁNSZKY Nándor 2014. Levelek két veszprémi műalkotás történetéhez. *Veszprémi Szemle*, 16. évf. 34. sz. 2014/3. 13–20.
- KOSZTOLÁNYI Dezső–GYŐREI Zsolt 2014. *A szegény kisgyermek panasza*. Szerkesztette GYŐREI Zsolt. A szöveget sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta GYŐREI Zsolt, LOVAS Borbála. A francia kéziratot sajtó alá rendezte JÓZAN Ildikó. *Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kritikai kiadás. Sorozatszerkesztő Dobos István, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András. Pozsony, Kalligram
- KOVÁCS Zita 2001. Az elveszett szabadkai Erzsébet szobortól Keglovich szegedi műterméig. ERDÉLYI Péter–SZÜCS Judit: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999/2000*. Szeged, dr. Vörös Gabriella megyei múzeumigazgató. 63–70.
- KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár 1916. Az Erzsébet-emlékmű pályázatának tanulságai. *Magyar Iparművészet*, 19. évf. 6. sz. 1916. 223–256.
- LAKATOS Miklós 1899. T. képviselőház! *Képviselőházi napló*, 1896–1901. XXIV. kötet. 482. országos ülés 1899. október 10-én, kedden. 77.
- LENGYEL Géza 1913. A királynő szobra. *Nyugat*, 6. évf. 11. sz. 1913. június 1. 839–840.
- LENGYEL Géza 1911. A királynő szobra. *Nyugat*, 4. évf. 2. sz. 1911. január 16. 216–217.
- LENGYEL Géza 1910. Erzsébet királyné emléke. *Nyugat*, 3. évf. 4. sz. 1910. február 16. 267–269.
- LIBER Károly 1934. Budapest szobrai és emléktáblái. Erzsébet királyné (Jánoshegyi-úti erdőben, 1906.). *Statisztikai Közlemények*, 69. kötet, 1. sz. 1934/1. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 255.
- LYKA Károly 1913. Az Erzsébet-emlékmű. *Művészet*, 12. évf. 6. sz. 1913/1. Budapest, Singer és Wolfner. 205–213.
- LYKA Károly 1902. Az Erzsébet-emlékmű. *Művészet*, 1. évf. 1. sz. 1902/1. Budapest, Singer és Wolfner. 105–110.

- MÁRKI Sándor 1899. *Erzsébet, Magyarország királynéja (1867–1898)*. Budapest, Franklin-Társulat
- MÁRKUS László 1904. Telcs Ede. *Művészet*, 3. évf. 2. sz. 1904/2. Budapest, Singer és Wolfner. 73–79.
- MERK Zsuzsa–RAPCSÁNYI László 2011. „Éltem és művész voltam”. *Telcs Ede visszaemlékezései és útinaplói*. Baja, Türr István Múzeum
- PARAIZS Júlia 2008. *Shakespeare-t fordító Petőfi (Petőfi Sándor Coriolanus-fordításának irodalomtörténeti és műfordításkritikai problémái)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK
- PINTÉR Borbála 2017. *Mi a színpad? Kosztolányi Dezső Dialóg című verses jelenetéről*. BUCSICS Katalin, szerk. *Kosztolányi színpadi művei. Tanulmányok*. Budapest, MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport. 150–164.
- PMH 1937. Meghalt Zala György, az egyik legnagyobb magyar szobrászművész. *Prágai Magyar Hírlap*, 16. évf. 4319/173. sz. 1937. augusztus 1. 5.
- PN 1895. A budavári robbanás. *Pesti Napló*, 46. évf. 91. sz. 1895. április 3. 1–2.
- REGENYE Judit 2015. A veszprémi Erzsébet-szobor restaurálásának és visszaállításának története. *Veszprémi Szemle*, 17. évf. 36. sz. 2015/1. 17–27.
- SOMFAY Örs 2012. *Az I. világháború magyar vonatkozású költéri, valamint közösségi hősi emlékei és ezek adatbázisa*. Doktori disszertáció. Budapest, PPK BTK
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram
- TURBUCZ Dávid 2015b. Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban. KLESTENITZ Tibor–SZ. NAGY Gábor 2015. *Médiatörténeti tanulmányok. Médiatudományi Könyvek*. Budapest, MTA BTK. 235–260.
- VÉR Eszter Virág 2018. „Ha sírja Bécsben van szobra legyen Budapesten...” Adalékok a budapesti Erzsébet-emlékmű (felállítás) történetéhez. GLÄSSER Norbert–MÓD László. *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására. A vallási és kultúrakutatás könyvei* 35. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 472–486.
- VÉR Eszter Virág 2013. *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezethelyei tükrében)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK
- VÉR Eszter Virág 2006. Erzsébet-kultusz I. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed*, 14. évf. 52. sz. 2006/2.
- VE 1901. Erzsébet-ünnep. *Veszprémi Ellenőr*, 4. évf. 47. sz. 1901. november 24. 1–3.
- VU 1899a. Közintézetek és egyletek. A Kisfaludy-társaság. *Vasárnapi Ujság*, 46. évf. 14. sz. 1899. április 2. 230.
- VU 1899b. Csáth vitéz. *A Vasárnapi Ujság Regénytára*, 46. évf. 14. sz. 55, 15. sz. 57, 16. sz. 61.
- VU 1899/M. Erzsébet királyné szobra Miskolcra. *Vasárnapi Ujság*, 46. évf. 27. sz. 1899. július 2. 452.
- VU 1900. Erzsébet királyné emléke Szabadkán. *Vasárnapi Ujság*, 47. évf. 39. sz. 1900. szeptember 30. 643–644.
- VU 1901. Erzsébet királyné mellszobra Telcs Edétől. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 47. sz. 1901. november 24. 753–754.
- VU 1901/A. Erzsébet királyné mellszobra Aradon. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 38. sz. 1901. szeptember 22. 617.
- VU 1901/E. Erzsébet-szobor Eperjesen. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 44. sz. 1901. november 3. 716.
- VU 1901/G1. Erzsébet királyné Gödöllőn. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 20. sz. 1901. május 19. 317–321.

- VU 1901/G2. Az Erzsébet-szobor leleplezése Gödöllőn. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 21. sz. 1901. május 26. 338–342.
- VU 1901/G3. Gödöllői emlékünnepe. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 39. sz. 1901. szeptember 29. 625, 628.
- VU 1901/K. Erzsébet királyné szobrának leleplezése Kolozsvárott. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 25. sz. 1901. június 23. 407, 409.
- VU 1901/P. Erzsébet szobor Pöstyén Fürdőn. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 29. sz. 1901. július 21. 470–471.
- VU 1901/S. Erzsébet szobor Salzburgban. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 30. sz. 1901. július 28. 485–487.
- VU 1901/Sz. Erzsébet királyné szobra Szabadkán. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 31. sz. 1901. augusztus 4. 496–497.
- VU 1901/V. A veszprémi Erzsébet-szobor. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 48. sz. 1901. december 1. 777.
- VU 1903/B. A bártfai Erzsébet-szobor leleplezése. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 34. sz. 1903. augusztus 23. 553–554.
- VU 1903/C. Erzsébet királyné szobra Czecczén. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 22. sz. 1903. május 31. 350.
- VU 1903/EP. Az Erzsébet-emlékszobor pályatervei. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 25. sz. 1903. június 21. 401–408.
- VU 1903/M. Erzsébet királyné szobra Meránban. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 18. sz. 1903. május 3. 286–287.
- VU 1903a. Az Erzsébet-híd. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 41. sz. 1903. október 11. 675–679.
- VU 1903b. Az Erzsébet-híd. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 42. sz. 1903. október 18. 703–705.
- VU 1907/Sz. Erzsébet királyné szobra Szegeden. *Vasárnapi Ujság*, 54. évf. 40. sz. 1907. október 6. 793–794.
- VU 1907a. Ferencz József Magyarországon. Ötven év előtt. *Vasárnapi Ujság*, 54. évf. 24. sz. 1907. május 7. 480.
- VU 1907b. Erzsébet-szobrok. *Vasárnapi Ujság*, 54. évf. 47. sz. 1907. november 24. 943–944.
- VU 1910. A jánoshegyi új kilátó-torony – Jelfy Gyula felvételei. *Vasárnapi Ujság*, 57. évf. 37. sz. 1910. szeptember 11. 765.
- VU 1920. Az Erzsébet emlékmű. *Vasárnapi Ujság*, 67. évf. 21. sz. 1920. november 14. 245.

TOVÁBBI TERVEZETT TANULMÁNYOK (ELŐKÉSZÜLETBEN):

I. A századfordulós Erzsébet-kultusz, mint az első magyar Téli rege-újrafordítás hatástörténeti háttere.

1. Ifjabb Brenner József gyerekkori naplőbejegyzései és egyéb korabeli sajtóközlések alapján...
2. Telcs Ede visszaemlékezései mentén...
3. *Shakespeare Szabadkán, avagy szobor a vásznon (Shakespeare után szabadon)*...
4. *Erzsébet királyné Shakespeare-fordításai nyomában, avagy Kosztolányi Dezső Bécsben*...

II. Kultuszok között: Kosztolányi és a modern magyar Shakespeare-újrafordítások.

1. *Az első magyar Romeo és Julia-újrafordítás keletkezéstörténete és fogadtatása.*
2. *Shakespeare a vásznon: az első magyar Szentivánéji álom-újrafordítás sikertörténete.*
3. *Kosztolányi mint persona non grata: a sokadik magyar Lear király-újrafordítás bukástörténete.*
4. *Kosztolányi Shakespeare-drámafordításrészleteinek újraértelmezési lehetőségei.*

KÉPMELLÉKLETEK (1901–1920; 1940):

HERŐSÉNY KIRÁLYNÉ SZOBRA SZARADSKÁN. Tóth Elek alkotása.

1. a.

HERŐSÉNY KIRÁLYNÉ SZOBORÁNAK KÖRNYELMÉNEK SZARADSKÁN.

1. b.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ SZORLÁSÁK LELEPZÉSE VESZPRÉMBEN.

Fényes Á. Gyúlképe után.

2. a.

Horvátszky Nándor

Levelek két veszprémi műveltség-örömetéhez

4. Honfidal Zasskovszkyó¹¹. Előadja a kegyesrendi ifjúság vegyes kara;
5. Horvátszky Lajos országos képviselő, szoborbizottsági tag leleplezi a szobrot, s a város polgármesterének átadja.
6. A polgármester a szobrot átveszi és
7. A polgári és felső kereskedelmi ifjúság énekkara elénekli a Himnuszot.

Az ünnepség után „ábrasebődlet” rendezték a Korona szállóban, du. 1 órakor, ahol mintegy hetvenen jelennek meg. Töztök sokasága hangzott el. Horvátszky a szobrot megkoszorúzó veszprémi hölgyekre, Fenyvessy Ferenc a királyra, Rédey Gyula a békére és az egyévtársra emelte pohárát. Demjén Márton református pap nem állította megíteni „a felekezeti fanatizmusnak vízszintező hangját” – írja a Veszprémi Ellenoér.

Horvátszky beszélt az említett lap teljes terjedelmében közlő,¹² amelyet a tudósító meleg, méltató szavakkal értékelt.

A beszéd áttekinthet és a magyar történelem nehéz időszakáról, élet-halál küzdelméről, de örömteli eseményéről is. Szent István királyt második „homalaplónak” tekinti, aki óriási erőfeszítéseket tett a kereszténység elterjesztéséért. Mello párja volt az első magyar királyné, Gizella. „E nagy királynének emlékéi érez a város, a halál évszaka, és a halál az ő fennálló keresztény erőinek fénye világosságot gyújtott.”

Fényes nemzeti múltunknak, régi dicsőségünknek ez az emléke tölti el a szónok lelkét, amikor azt mondja, hogy az első magyar hátrétek királyné városában „meggyíjtjuk ma a halhatatlanság fájljait” Erzsébet királyné emlékének. Ő ugyanis ugyanaból az országból jött köztünk, ahonnan az első magyar királyné, hogy a „szere csapásának súlyát alant teroskado nemzeti a megemlékezésen nyilvánvaló élelménye”. A szónok a „szonori éjszakában” megjelenő „szélt, héköt angallón” említi Erzsébetet.

Fájdalmas, de a korban nem sokatlan hasonlatlan Szent Erzsébetet idézi fél-¹³ ahogy a kenyérből rúzsát fakasztott, így a mi Erzsébetünk által kez a rúzsot fakasztott hosszú, sivar tél után az ezredes vén főnöknek száradó ágaiból, mely a sorsnak anyai vihára után új életre kelt, fejlődik, virágzik, a örök életet ígér a nemzetnek, ha az öcsorának becsületre öntözje tal lenni a jövőben.”

A szónok – az egész beszédén végigvonuló – nemes példával fejezi be gondolatait. „Örökítsük meg tehát marandós érdeken is a mi Erzsébetünk emlékeit, ki a mi

2. b.

A Képzőművészeti Társaság Műgyűjteményéből.
ERZSÉBET KIRÁLYNÉ MELLASZOBRA TELCS ÉRDEKŐLŐ.

3. a.

3. b.

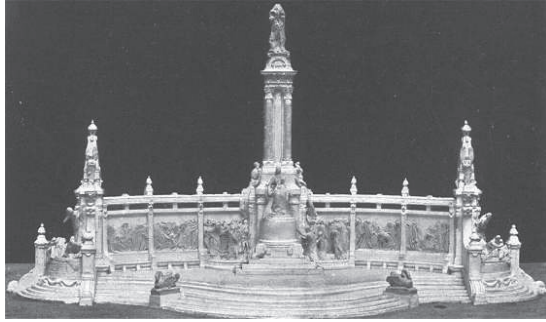

4. a.

TELCS EDE MŰVE.

4. b.

5. a.

5. b.

5. c.

6. a.

6. b.

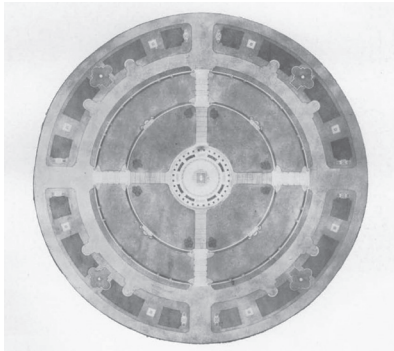
7. a.

7.b.

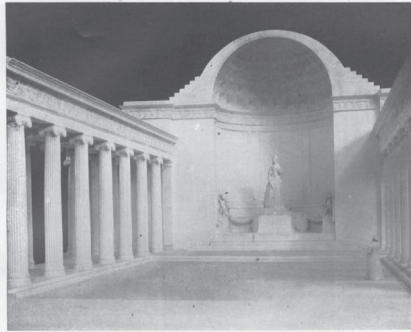
7.c.

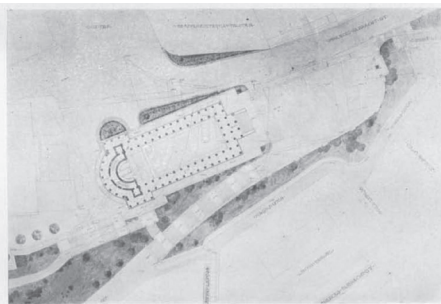
7.d.

8. a.

8. b.

8. c.

9. a.

9. b.

9. c.

9. d.

9. e.

9. f.

9. g.

9. h.

9. i.

9. j.

9. k.

9. l.